

MEZEY LÁSZLÓ MIKLÓS

Kortanú és írói példa

Fábry Zoltán 1939—1948 között

A Fábry-méltatások és -értelmezések jó része megkerüli, vagy csupán elnagyoltan tárgyalja az 1939–1948 közötti évtized munkásságát.¹ Maga az író is kihagyja e periódust, amikor saját pályáját korszakolja. A tíz esztendő termése mennyiségileg valóban nem terjedelmes: *A balottak élén* ciklus öt darabja, s ezen fölül összesen tíz írásmű. Viszont árulkodó filológiai adalék, hogy közülük nyolc csak jóval 1948 után jelenhet meg – akár két évtizednyi késéssel. Pedig a „némaság évtizedében” keletkezett munkái nagyon fontosak az életmű egészében, hiszen pályája későbbi szakaszában többször visszatér – akár idézetek és hivatkozások formájában – ekkoriban fölismert igazságaihoz, vagy gondolkodói rendszerében ez időben hangsúlyossá váló nézeteihez. Ám nemcsak az oeuvre szempontjából van jelentősége ennek az alig több mint tucatnyi írásnak, de a kor politikai, történelmi kontextusával való összevetésben is. Az íróasztalfióknak készült művek a leghitelesebb bizonyosságai annak, hogy szerzőjük a fasizmus terrorja, illetve a magyar nyelv tilalma idején – mindenkor lényeglátón – vétót emelt az embertelenség, a kultúrbarbarizmus, a megkülönböztető kizárólagosság és a jogtiprás ellen. Legtalálébb a címe a *Palackpostának*, mely metaforában rögzíti saját helyzetét, következőképpen az ép erkölcsi érzék és a gondolkodó elme gúzsbakötöttségét. A korban Fábrynak sincs másra módja, mint a legnagyobb bizonytalanság közepette üzenni a remélt jövőnek: rögeszmés és förtelmes idő is teremhet arra való elmében kristálytisza gondolatokat.

MULT ÉS JÖVŐ

A balottak élén ciklus (1939), az *Ima Tolsztojért – 1940-ben* (1940) és az ezekből levonható következtetések elméleti összegezése, az *Élő hagyomány* (1941) Fábry gondolkodói rendszerében a hagyományok élesztésének és ápolásának kiteljesedését jelentik. Népfrontos szemléletű – „Riasztó szemmel” elnevezésű – korszakától kezdve, miután leszámol a dogmatizmus politikai téveszméivel, a sematikus irodalomszemlélettel, és világosan fölismeri az antifasiszta egységfront történelmi felelőségét és kulturális jelentőségét, kezdi írni a nemzeti hagyományokat megelevenítő tanulmányait. Ezek még jobbra az időszerű politikai teendőket szolgálják, abban az értelemben, ahogyan azt a népfronti gondolat hitte és akarta: a nemzet sorsközösségét kifejező irodalmi hagyományok föllevenítésével megalapozni a széles szellemi összefogás bázisát. A kultúra védelme ekkoriban lényegileg az antifasiszta harc egyik eszköze.

1939 után keletkező hagyománymentő írásai viszont fokról fokra a megtartó és fölemelő tradíciók leglényegéig hatolnak, s immár a nemzeti lét folyamatának perspektívájába állítják azokat. Így jut el a végső igazságig: „*Minden gondolat jövőérvénye múltfedezetével arányos*”.

1939-ben, a kortárs irodalom szabad áramlásának gátoltsága idején azért fordul szinte önkéntelen mozdulattal a múlt értékeihez, mert nincs más út kitörni a fasizmus rémuralmát betetőző szellemi elnyomás alól. A kései Ady lírájában leli meg a militarizmust, a faji gőgöt és a kizárólagosságokban fogalmazó gondolkodást semlegesítő „ellenmérget”, a *vox humana* tiszta kifejeződését. Ettől kezdve a költői ige lesz a mindent eldöntő mérték, mely a legbiztosabban határozza meg a szó, a tett milyenségét, igazságtartalmát, emberi fedezetét, ezáltal létjogát. Fábry pontosan tudja, nem egyféle Ady mutatja magát az utókornak, őt csak a maga teljességében szabad vállalni: az új idők Dévénynél betört új dalaival és a magyar jakobinus forradalmi elszántságával. De tisztában van a nehézségekkel is, hiszen amilyen szükséges volna a teljes Ady-mű köztudatba ültetése, majdnem olyan lehetetlen vállalkozás is. Mert, ahogy nem kellett saját korának a költő, úgy viszolyog tőle a 30-as évtized vége. A fegyver parancsuralmának ricsájában csak kiiktatandó, zavaró függelék lehet Ady költészete. Persze, ez a legkevésbé sem csorbítja a fábrnyi gondolat igazát: „*Ady ittrekedt rab: bíró, aki ítéletének foglya, a megváltatlan magyarság tragikus továbbélője, példa, mementó, muszáj-Herkules, aki nem élhet, de nem is halhat, aki nem mehet, mert, ha sok minden elvégeztetett is, bizonyos, hogy semmi sem tisztázódott. Ady el nem múlhat, el nem mehet, amíg feltámadása csak számonkérés, és nem beteljesedés, és így nem megváltás*”.²

Ady idézése nem oltárképállítás, értelme, célja nagyon is konkrét. Fábry érzékeli, hogy bár a magyarság hangulata németellenes, ez egyelőre pillanatnyi védekezés, legföljebb morgolódás, de semmiképp sem forradalmi ellenállás és kivált nem szabadságharc. Igazi „kuruc” antifasizmus csak Ady eszméivel telített gondolatokból születhet. Mert a költő, az író maga az értelmi lelkiismeret, a szellemkerkölcs kinyilatkoztatója. Gondolata ilyenformán szellemi ellenállás és változtató, teremtő ige. S az erkölcsi fogalomra érlelt ige valósága: a forradalom. Csak a szabadságharcba átszapó forradalom válthatja meg a magyarságot és Európát. Am egyelőre Ady csak vádló lehet: „*A vád elhangzott, de a per még mindig tart. Ady a halottak élén áll és vádol: a kép komor, de nem elemészto*”.³

Lev Tolsztoj halálának 30. évfordulója ugyancsak alkalom Fábrynak az időszerűsítésre. A szellemóriás emlékének földidézésével eszméit szeretné a köztudatba ültetni, de a pozsonyi Magyar Hírlap számára írt cikk nem jelenhet meg. Nyilvánvaló, miért. Fábry ugyanis abból indul ki, hogy 1940-ben egy „igazság” érvényét semmi más, csakis az erő mértéke szabja meg. Az egyetlen törvény, az ököl joga pedig menthetetlenül halálra ítéli Tolsztoj szeretetfilozófiáját – hasonlatosan Ady kuruc gondolataihoz. A szeretet, a büntudat és a föltámadás reménye nélküli Európa nem találkozhat Tolsztojjal. Ha mégis, halálba rohanása közben csupán percnyi tétova lassítás, kitéró epizód. Pedig éppen ez a perc jelentheti Tolsztoj örökkévalóságát és a nemzetek egyetlen esélyét, mely még megmenthetné őket a biztos pusztulástól. A nagy orosz gondolkodó e percét – a hagyomány jelenvalóságának pillanatát – akarja Európa örülettől homályosított látásának fókuszába állítani.

Amíg egy évvel Tolsztoj idézése előtt Ady forradalmas eszméitől még a szabadságharc ellenrobbanását várja, addig 1940-ben már kilátástalannak tartja Európa megváltását. Egy fohász erejéig csupán Tolsztoj 1910-es végső menekülését mutathatja példaértékűnek. Az emberi gondolat és hang aligha szállhat szembe az erőszak totalitásával, a szellem számára csupán a tüntető kivonulás marad, hogy megőrizhesse magát tisztán a jövőnek. „*Valami hiányzik, egy mozdulat, egy tett, egy elhatározó vagy-vagy, ami értelmet ad az egésznek, ami egységbe rántja a káoszt, ami a vak és groteszk negatív lemezt képpé avatja: mindenkít meggyőző világossággá. Ezért kellett Osztapovo: a tüntető menekülés, mely a hidfelégetés gesztusával és a halál bizonyosságával tépi le a hazugságot önmagáról, környezetéről, a társadalomról, az egész képmutató világról.*”⁴

Mondottuk, Ady és Tolsztoj idézésének elméleti összegezése és egyetemes magyar horizontba állítása az *Élő hagyomány* (1941), amely egyszersmind meghaladása a 30-as évek derekától megújult hagyományszemléletének. A hagyomány, ez a szükségképpen létező és személyes indítékoktól, céloktól független, de igazán csak jövőtávlatban élő gondolati érték ott lappang mindenkor valóságában. De érte meg kell küzdenie a felelős jelennek, ha fölszínre akarja emelni. Minden hagyománynak létezik egy jelen pillanata, föltámadása. Akinck kicsúszik a kezéből e pillanat lehetősége, annak a hagyomány nem lehet maradandó élmény, pusztán tűnékeny hangulat, vagy még ennél is rosszabb: az értékvaktság tünete. Szlovákia magyarsága sokáig érzéketlen volt építő nemzeti hagyományaival szemben, igazi jelentőségükre – nem utolsósorban Fábry Zoltán munkássága nyomán – csak a 30-as évek második felében, a háború előestéjén ébred. Fábry a Kölcsey-centenáriumot tartja annak a döntő pillanatnak, amikor a kisebbség szellemi élete képes volt megragadni és újjáteremteni az ezeréves magyar gond tisztító, fölemelő tradícióját. „*Sosem tenni mást – idézi a Himnusz költőjét –, mint, amit az erkölcsiség kíván, s még akkor sem, midőn haszon, bátorlét (biztonság), indulat beve, vagy szenvedelem ereje másfelé ragad... ezt hívjuk erénynek*”. Ujjongva leli meg ebben a mondatban minden hagyomány értelmének kulcsát: az erkölcsi többletet. Ekkor, túl az időszerűsítő, haszonelvű hagyományszemléleten, erős fényt kap írásában a tradíció önértéke: az az erkölcsi és művészi ráadás, amely nemcsak ébren tartja egy nép tudatát, de szárnyaló eszméinek is kiindulása lehet. Mert a példa átsegíthet ugyan pillanatnyi válságon, de a távlatos továbbhaladáshoz egyszerűen nélkülözhetetlen. „*Ma a múlt erkölcsi öröke tanít, véd és biztat. És ez nem könnyítés, de nehezítés, mert a példa: erkölcsi többlet, és ebből a tökéből nem szabad elősködni, kamatot élvezni, de – szaporítani, hozzátenni, mert utánunk is élnek és jönnek majd magyarok.*”⁵ Immár világosan áll előttünk az új képlet: az időszerűség jegyében kisajátító hagyományszemléletnek nincs igazán jövőtávlat, mert az eljövendő nemzedékek is szólnak majd Adyval: „*Kell még Tegnapról hív tanú...*”

JELEN ÉS JÖVŐ

Fábry Osztapovója: Stósz. Az a félreeső kicsinyke állomás, ahol tiszta némaságába húzódhat vissza. Ismeretes, milyen rajongó szeretettel ragaszkodik többszörösen életadó szülőfalujához, amely egyebek közt megajándékozta őt az író legnagyobb adományával, a teremtő magánnyal. 1939 előtt, s majd 1948 után életszükséglet számára a visszahúzóds könyveci közé, hogy innét –

a szellem stószí örhelyéről – figyelje Európát és a magyar glóbuszt. Amikor szabadon írhat, beszélhet, Stósz az alkotó magány áldásának szimbóluma, ám a némaság évtizedében egyszerre a bezártság és kirekesztettség cellája lesz. Áldásból átok, a teremtő magányból kárhóztos elszigeteltség válik. Fábry mégsem adja meg magát a körülményeknek, meg akar szólalni, mintha kényszerű tétlenségében a maga számára is bizonyítaná: még él, még dolgozik. Nosztalgiaival gondol vissza azokra az időkre, amikor önként vállalt küldetéses szerepe megnyilatkozhatott, és írott művek formájában szétsugározhatott Stószról. Vitatták ugyan nézeteit, hol szelíden, hol gorombán – egy időben „Szlovenszko réme” a neve –, de lakatot nem ütöttek a szájára. Tiso fasiszta szlovák államában azonban hivatása csak titok és emlék lehet. Olykor, ha már tűrhetetlenül perzseli a láz föltámadó emléke, újra munkához lát, céduláit rendezgeti, de tolla csakhamar megbicsaklik, írógépe „nem vált sorokat és nem vált meg sorsokat... nem érdemes”. A lemondó hang, a legyintéssé torzuló rezignáció merőben szokatlan Fábrytól, életművéből egyenesen kéri ez a tehetlenségbe beletörődő gesztus. Tudnunk kell, ekkor életének mélypontján van. Az az ember, aki a 20-as évek legelején a legreménytelenebb helyzetben hazát vesztett magyarságával, Trianon-síratásával és elhatalmasodó tehetlenség-érzetével is tollat ragad, hogy dadogó fölindulással és öngerjesztette expresszív mámorral mozdítson valamit a kisebbségbe ajultan hullott magyarság sorsán – most legyint. Erejéből csak értelmetlen torz rángásokra futja; virágot szed az erdőn, elfulladva körtáncot jár a falu gyermekeivel, esténként egy pohár bor mellett könyököl a kocsmában, mert végzetesen tehetetlen. Gyötrelmeiben is talál azonban valami példázatot, fölfedezi magában a pompeji őrszem hűségét. Ha mást nem tehet, legalább a helyén marad, történjék bármi. A fasiszmus pusztító lávafolyama hömpölyög keresztül Európán, új és új területeket égetve föl – 1940-ben vagyunk, a német győzelmek idején – ő azonban mozdíthatatlan marad stószí örhelyén. Magára érti a pompeji őrálló egyedüli példázatát. Mintha csak azért történe a katasztrófa, hogy magatartását egy világ pusztulása hitelesítse. „...mindenki szaladt, és ami pusztult: görcsökben vonaglott, eltorzult, és aki megmenekült: ki tud róla? ...csak ő állt a helyén felváltatlanul, a lávaréteg csak őt konzerválhatta a makacs ellenállás mozdíthatatlan szobrává: mosollyal az ajkán.”⁶ A szennyes áradat éppen a példaadó hűséges emlékezetét tartja fönn: a kortanút és az írói példát. Magatartása jelenti az emberibb világ hitét és talán lehetőségét is, hiszen az ár elvonulta után be kell következnie a katartikus pillanatnak, a hagyomány föltámadásának, amely nélkül nincs jövő. 1940-ben csupán magányos dac lehet ez a példa, mely emlékeiből táplálkozik és az emlékből merít bizonyosságot tette értelméhez.

Vállalása tudatos, de helyzete végzetes, mert győzelme nem lehet, csak veregsége. Elveszett poszton áll tehát, de az elveszett poszt melletti kitartás a legmagasabb rendű küldetések egyike. Élete végén írott tanulmányában fogalmazza meg a végső következtetést: „Nincs elveszett poszt.”⁷ E szellemi testamentumként értelmezhető művében munkásságának nagy gondolatkörei – a tiszta értékek igénye, a szellemerkölcs parancsa, a korfelelősség elkötelezettsége, s az ezeket összetartó vox humana – magasabb rendben és egyetemes horizontba állítva ismétlődnek meg, s föléjük a kisebbségi létezés értelme boltozódik: a tisztesség megmaradás legemberibb hivatása. Az életműösszeg alapképletét mutató írásának gyökere tehát ide, az *Egy ember meg akar szólalni* (1940) című cikkéhez nyúlik vissza, amelyben végső soron már minden ben-

ne van, igaz, nem a summázás igényével, egyelőre a helyzetjelentés szándékával. Ez az embert és becsületet próbára tevő kor indítja Fábryt a humanizmus egyik legszebb magyar megnyilatkozásának írására. És a legcsattogóbb csizmaléptű diktatúra sem taposhatja el műve utolsó, egyetlen szavas mondatát: „Bízzatok!” A jövő perspektívája ekkoriban mindössze a bizalom lehet.

A reménységnek ez a haloványan pislákoló lángja fénylik föl erőteljesebben a *Palackposta* (1942) holnapozó szülő üzenetében. A bizakodásnak csupán törékeny játékszere az üveg, mely vízbe ejtve talán azonnal alámerül, vagy szirthez csapódik, de úgy lehet, mégis partot ér valahol és megfejtik üzenetét. Fábry álmodott partja a jövő, s írásának értelme: tanultgátétel a humánról. Ő, aki programszerűen kortanú és írói példa akar lenni, mást a faszizmus sira-fomházában nem tehet, mint az örök figyelő tekintetét kijátszva „*lopva és szivdobogva rákarcol egy-két sort a börtönfalra*”. A börtönfal, mely bekeríti, nangját elnyeli, nem más, mint önnön múltja, műveiben megtestesült gondolatai. A letragikusabb mégis az, hogy mindazok, akikért megszülettek egykor e gondolatok, most nem akarnak tudni róla, elfelejtették, megtagadták. „*Magyar író ilyen elveszetten, ilyen magányosan és ennyire kétségbeesetten, ennyire a bizonytalanba ritkán szövegezett írást. Ki látott engem? Ady kérdése sírásba csukló dac volt. De az eredmény mindnyájunknak útmutató iránytűje lett: Ember az embertelenségben. A legnagyobb magyar írói eredmény.*”⁸ Kétségbeesése megint Adyhoz űzi, de a költő felelete segíti, hogy oldódjék torkában az elnémítotttság fojtó görcse. A kortanú és az írói példa, aki nem mutathatja föl muszáj-herkulesi hűségét, a múltba néz és a jövőhöz föllebbez. Hangtalan föl-szólamlásával csodát akar tenni: föltámadásra ébreszteni, holnapot formálni. Mert, ha a palackposta üzenetét mégis sikerül átmenteni a „mai hóhér időkből” a jövő partjára, megtörténik a csoda. „*Holnap a humánium tanúira és tanulságaira lesz szükség: igazoló koronatanúkra. Ezért kell a palackposta: egy ember szót kér!*”⁹ Fábry szót kér, pedig tudja, mindhiába. Most már meg sem kísérli – akár álnéven is – elhelyezni valamelyik lapnál az írását. Ebben a jelenben csak a jövőhöz szólhat, példát mutatni csak a holnapnak érdemes. A *Palackposta* ebben az értelemben egyszerre leszámolás és bizakodás, szakítás a korrallal és reménység az emberibb jövőben. Ám a koronatanú kálváriája még nem ér véget. . .

JÖVŐ

Csehszlovákiának a faszizmus rémuralma alóli fölszabadulása nem hozza el a magyar kisebbség nemzeti fölszabadulását. A képtelen vádak ürügyén koholt kollektív büntetés, a jogfosztás teóriája még négy esztendeig késlelteti, hogy emberhez méltó élet köszöntsön e mélyre szorított, megalázott, nyelvtétől és öntudatától megfosztani szándékozott népcsoportra. Amíg a szlovák államban ez a magarság éppen antifaszizmusa, legalábbis a náci mételytől való elzárkózása miatt nehezen tűrt kölönc az ország nyakán, most egyszerűen a faszizmus bűnében marasztaltatik el. Csehországba hurcolják kényszermunkára, vagy áttoloncolják a határon, nyoma se maradjon. És egy ember, egyetlenegy, aki kortanú és írói példa – s hirtelenjében mégis vádlott – újból szót kér. Segítségért kiált, tiltakozik, perel.

A *vádlott megszólal* (1946) a katasztrófa tényét lényegénél rögzíti: „*Magyar vagyok, tehát bűnös vagyok*”. Ez a mondat Fábry minden jövőhitének, álmának irtóztató romhalmaza. Ő, aki mindenkor a humánium, az emberi jószág

és értelem győzelméért dolgozott, hol az emberirodalom „testvér” jelszával, hol a valóságirodalom „proletár” kiáltásával, hol meg az antifasiszta összefogás szolgálatával, paradox módon a vádlottak padjára kerül. És a vádak vádja: nemzetisége. Tiso és Hlinka fasizmusa hét évre elnémitja, kétszer illavai börtönfogságra ítéli, de az üldöztetésben is megszállottan ragaszkodik szikrányi reménységéhez – akár egyetlen „Bízzatok!” ígével jelölten –, hogy majd egyszer mégis elmondhatja a koronatanú hitelével a vox humana vallomását. 1945-ben mégis arra kell ébrednie, hogy azok forrasztják torkára a szót, akitet magával egycélú, egyakarató embereknek gondolt, s azoknak a végzetes téveszméknek az ürügyével, melyek ellen 1939 előtt együtt küzdöttek. *„Ez fel-ér egy gyilkossággal. Halott vagy: néma vagy. Magyar vagy.”*¹⁰ A koronatanú, aki arra várt, hogy őrálló példájával a jövőnek mutathat irányt, s ösztönözhet másokat a jóra, most félmillió társával együtt megbélyegzett, s ugyanolyan fölösleges, mint 1939-ben és 1940-ben Ady vagy Tolsztoj volt. Vallomását, ha nem mondhatja el a humánus ítélőszéke előtt, magában mormolná, de sikoltása mégis föltör: száz példányban sokszorosítottja írását, s elküldi a cseh és szlovák értelmiség címére. A lesújtó válasz: a néma visszhangtalanság.

Szlovákia magyarsága, melyet büszkén vállalt másultsága – főként az „új-arcú magyarok” nemzedékének munkájával – talán egyetlen történelmi pillanatra, a 20-as évek végén, Európa haladásának élvonalába állított, az emberiség, a megértés, a testvériség jelszavait kiáltotta. Meg is fizette az árát, előbb 1938-ban, Dél-Felvidék visszacsatolásakor, majd 1945-ben a kassai kormányprogram tézisei sújtották porig. Tagadhatatlan, ott éktelekedik a 30-as évek végi kisebbségi politika becsületén a *Jaross Andor* nevével jellemezhető folt. De melyik nép mondhatná el magáról – kérdi Fábry –, hogy makulátlanul megőrizte magát a fasizmus mótelyétől? S ami ennél lényegesebb, a náciizmus erőszakos terjeszkedése és konjunktúrája idején a szlovák államban maradt, kicsinyre zsugorodott magyarság – kollektíven – az antifasizmus hűségese maradt, s kívülállóként éber lelkiismerettel figyelte, mint tébolyul körülötte a világ. A magyar párt mindjárt 1939-ben kínos gonddal különíti el magát a korábbi jarossizmustól ugyanúgy, mint az egyidejű szlovák kleriko-fasizmustól. De nemcsak a politikai élet színpadán nem vegyül a náci ágálók közé, lélekben is immunis marad. Kulturális élete – amely néhány újság és antológia kiadására, énekkari mozgalomra szűkül – kiváltképp ékes bizonyossága eszmei függetlenségének. Sőt a csekélyke, de nem éppen veszélytelen lehetőségeket megragadva, hangot is ad szellemi-lelkiismereti ellenkezésének, folytonos különbözní vágyásának.

Fábry tényeket soroló védőbeszéd-kiáltványa egyszersmind vádbeszéd, hiszen a béke annyi szenvedés után sem születik meg a dél-szlovákiai tájon. A háború makacs törvényei pusztítanak tovább: *„Magatartások bélyegeződnék, melyek elégtételt reméltek, hidak repültek a levegőbe, melyekről azt hittük, hogy minden veszélyen, merényleten túl vannak, és árkok mélyülnek, gyűlöletárkok, melyek betömésére készen állottunk.”*¹¹ A gyűlölet árkaival körberkerített kisebbség árván és kiszolgáltatottan emlékezik Győry Dezső 1939 karácsonyán megjelent *Emberi hang* című poémájának axiomatikus érvényű soraira:

*Gyűlölségre nevelt a sorsunk,
mi szeretetre önmagunk.*

Hiába az újsághasábokon kinyomtatott sorok, az emberiség fölszólalásai és tettei, a szellemi ellenállás és a hidépítő akarat, most mind nem számít. A fasizmus idején sem volt másra lehetősége a magyar kisebbségnek, mint a befelé néző, töprengő, ám makacs gondolkodásra, a humanizmus bensőséges éltetésére és olykor-olykor markáns kinyilatkoztatására. Ez a magába mélyedő tündés óvta meg, hogy kifelé gyűlöletakciókat robbantson, vagy akár sodródjék az árral. És amikor mégis elvonul a pusztító ár, megtörténik a lehetetlen: a vádlottak padjára nyomják, itéletet mondanak fölötte és nem sejtett vétkéért bűnhődik. „*A magyar fasiszta bűnök bűnbakja: a szlovenszkoói magyarság. Bűnbak tiszta erényekkel. Van-e példa erre a történelemben?*”¹²

A történetekre Fábry – érthető fölháborodásában, a mérlegelő körültekintéshez szükséges lehetőségek hiányában – nem talál más magyarázatot, mint, hogy ami 1945 után történik velük, az a fasizmus reinkarnációja. Hiszen – érvel – egyetlen politikai irányzat van, amely csakis önnön faját látva és fölnagyítva, nem ismer nemzetiségi kérdést; egyetlen világnézet és lelkeség létezik, amely kíméletlenül bánik a más nyelvűekkel, más hitűekkel és más gondolkodásúakkal: a fasizmus. Ezért kiált figyelmeztetően: „*Jaj a győzőknek!*” A győzelmek erkölcsi értéke legbiztosabban a győztesek magatartásán mérhető: miként bánnak a vesztesekkel. És Beneš kormánya elégtelenre bukik a vizsgán, s így legnagyobb vereségét épp az antifasizmusra, a humanizmusra méri.

Fábrynak még ebben az elképzeltetlenül nyomasztó helyzetben is van anynyi hite, lelki ereje, hogy kisebbségi logikával – mely a helyzeti hátrányt képes előnyös adottsággá gerjeszteni – a vádlottat bírává avassa. S ebben az eszmélésben minden, ami szemben áll a fasizmussal, a humanizmus közös nevezőjére kerül: kereszténység és marxizmus, liberalizmus és pacifizmus, kulturtudat és erkölcsi felelősségérzet. Így hát a körülmények okán anakronisztikusan fölújult népfronti egységben a magyarság pere a humanizmus perévé lényegül. Fábry hatalmas ívű esszéje a vox humana invokációjába torkollik: „*Elkárhozottan és üdvözülten, megszállottan és megverten mi voltunk és vagyunk a vox humana népe: áldozói és áldozatai, kikiáltói és elnémítottjai, bűségesei és elmarasztaltjai, végleges és végzetes predesztináltjai és elkötelezettjei. Ki tud rólunk? Ki látott minket?*”¹³ Ady számonkérése a kisebbség vádjá lesz, egy hit vallomása, mely igazolást keres, föloldozást kér, de választ is ad: Ember az embertelenségben. Fábry újra csak a jövőhöz föllebez.

Még két gyötrelmes esztendőnek kell elmúlnia, hogy 1948 februárjában – a munkásosztály hatalomátvételével – megtörjön a jég, s beálljon a tisztító olvadás. Az áhított jövő, a palackposta remélt partja annyi késedelem és halasztás után mégiscsak Fábry Zoltán hűségét igazolja, és ezután betetőződő munkásságával együtt így lehet ma az egyetemes magyar szellemi életben valóban kortanú és írói példa.

JEGYZETEK

1. Ezt teszi a munkásságát összegező eddig megjelent két monográfia is: Kovács Győző: Fábry Zoltán. Budapest, 1971. Magvető; Csanda Sándor: Fábry Zoltán. Bratislava, 1980. Madách K.; sőt az életmű-kiadás tárgyalt korszakot felölelő kötete is csonka: Fábry Zoltán összegyűjtött írásai. 5. kötet (FZÖI. 5.) Bratislava, 1985. Madách K.
2. A halottak élén III. Az utolsó staféta. FZÖI. 5. 195. l.
3. A halottak élén V. Es mégsem, mégsem, mégsem. FZÖI. 5. 206. l.
4. Ima Tolsztojért — 1940-ben. FZÖI. 5. 211. l.
5. Elő hagyomány. FZÖI. 5. 222. l.
6. Egy ember meg akart szólalni. FZÖI. 5. 216. l.
7. Nincs elveszett poszt. Utószó a hűségéről. In: Vigyázó szemmel. Bratislava, 1971. Madách K. 326—337. l.
8. Palackposta. FZÖI. 5. 227. l.
9. Uo. 228. l.
10. Mivel az életműsorozat kihagyta Fábry e nagy fontosságú művét, az idézetek helye: Stószki délelőttök. Bratislava, 1968. Madách K., 373. l.
11. Uo. 406. l.
12. Uo. 417. l.
13. Uo. 430. l.

